

PÁL JÓZSEF

Horger Antal

Sir Walter Raleigh 1618-ben lefejezett angol utazóról és történésről maradt fenn az anekdota, hogy akkor hagyta abba világtörténete írását, amikor a Towerben az ablaka alatt lezajlott veszekedést vagy balesetet, amelyet személyesen is tapasztalt, egészen másként, és egymástól is nagyon különböző módon beszéltek el a szemtanúk. Ha a szemünk előtt végbement események ennyire különböző nyomot hagytak kinek-kinek az emlékezetében, akkor nagyon kétséges vállalkozás olyan dolgokat *történelemnek* nevezni, amelyek évtizedekkel vagy évszázadokkal korábban mentek végbe, és semmiféle közvetlen tapasztalatunk nem lehet róluk.

Irodalmi és más művészeti alkotások bevonása a múlt folyamatainak a tárgyalásába még nagyobb önkényt biztosít a későbbi korok emberei számára, mivel itt aszerint lehet hol a mű önálló (értsd: külvilágra nem vonatkoztatható) értelmezési terére, hol, ezzel szemben, a referenciális kapcsolódási pontok fontosságára hivatkozni, ahogyan az elemző érdekei ezt megkívánják. Racionálisan megalapozott vagy általánosan elfogadott szempontok híján, nem marad más érv, mint a hangerő. Ha a negatív vélemények politikai elfogultságból vagy személyes indíttatásból kellően nagy hangot kapnak, a szakmai érték az utókor szemében jelentős mértékben csökkenhet, akár el is tűnhet a kollektív emlékezetből.

Ez történik a 20. század egyik legnagyobb magyar nyelvészének, Horger Antalnak az életművével. A közvélekedés vaskalapos professzorként, József Attila sorsának megnehezítójeként, talán még tönkre tevőjeként is ismeri. Pedig semmivel sem szolgált rá arra, hogy az utókor ne jelentős nyelvtudósi eredményei, érdemei alapján ítélje meg. Részben a költőre vonatkozó szakirodalom és az általános vélekedés hatására a nyelvész szakma is egyre bátoralanabban mer hivatkozni rá. Néhány évvel ezelőtt, amikor legfontosabb munkahelye, a szegedi bölcsészkar tantermeit egykori professzorokról nevezték el, az övére vonatkozó javaslat elvetésre került. Nem szerepel Horger neve a *Magyar Nyelvtörténet* (Budapest, 2005) harminc sűrűn gépelt oldalon összegyűjtött válogatott bibliográfiájában sem.

A vele kapcsolatos téves információk szívósan tovább élnek. Időnként még a József Attila szakirodalomban is feltűnnek komoly tárgyi tévedések. Az 1925. március 30-án, két tanú jelenlétében folytatott beszélgetés idején Horger nem volt az egyetem „ura” (bár a szó a *furára* rímel). Hiányzott belőle az egyetemi pozíciók megszerzésére irányuló törekvés: rektor sohasem volt, jóllehet az évenkénti rotációs rendszer sok professzor számára ezt lehetővé tette, a dékánsgot ugyan nem tudta elkerülni, de csak két évvel később, s mindösszesen egyetlen tanévre vállalta ezt az adminisztratív feladatot. S az sem igaz, hogy kirúgta az egyetemről tanítványát. „*Őn elvégezheti a bölcsészeti tanulmányokat, de tanári oklevelet, míg én itt leszek, nem fog kapni.*” Ezt azonban nem követte semmiféle intézkedés. A fenyegetést sem ő, s akkor még József Attila sem vette komolyan. Horger még annak a fiatal kollégájának is mondott ilyet, akit későbbi tanársegédnek hívott maga mellé. Szinte biztosan állítható, a költő nem e szavak hatására ment el a szegedi egyetemről, ahová egyébként még két év múlva is tervezte, hogy visszairatkozik.

A Tanácsköztársaságot és annak képviselőit élesen elítélő akadémikus magánélete publikussá válásában sem volt túlzottan szerencsés. Nálánál fiatalabb feleségét egy „úrfival” rajta kapva dulakodás tört ki közöttük, amelynek végén az asszony (!) egy pisztollyal két lövést adott le rá, az egyik Horger bal karját eltalálta. Az esemény után nem sokkal, 1924 januárjában sajtó nyilvánosságra került bírósági jegyzőkönyvhöz (interneten olvasható) írt cikk szerzője érzékelhetően nem rokonszenvezett a feldühödött professzorral, s pellengérré állította a felszarvazott férj indokoltnak tűnő ingerültségét. A peranyag néhány megjegyzését szándékosan félre magyarázó válogatott ostobaságok keringenek ma is a professzor „furcsa (*fura?*) szokásairól”, mintegy „magyarázatot” adva a költővel szembeni viselkedésére.

Ezeknél persze sokkal fontosabb az irodalomtörténészek hivatalosnak mondható álláspontja a tanúk előtt a Dugonics téri épületben lezajlott rövid beszélgetésről. A József Attila pártján állók szerint Horger jóvátehetetlen hibát követett el, amikor az előző napokban megjelent uszító kritikák hatására is, elmondta idézett mondatát. (*A Tiszta szívvel* a Szegedben jelent meg 1925. március 25-én, s azonnal agresszív támadások keresztüzébe került.) A szöveg vers, állítják, és nem valamiféle erkölcsi vagy politikai állásfoglalás. Nem arról van szó, hogy József Attila indokolt esetekben (az éhezéssel védekezett) helyeselte a betörést vagy a gyilkosságot. A keresztény és nemzeti értékeket valló, konzervatív meggyőződésű tudós tanárnak az istentelenség (se istenem, se hazám) hangsúlyozása sem eshetett túl jól. Véleménye szerint a költő és műve veszélyes példát mutat, különösen a középiskolások számára, s még inkább akkor, ha egy tanártól hallják.

Ha esztétikai szempontból nézzük, Horger „bűne” (vaskalapossága), hogy a megszokottnál közvetlenebb kapcsolatot tételezett fel a *Tiszta szívvel* néhány sora és a társadalmi viselkedésre vonatkozó, tanártól elvárható példa állítás között, vagyis összemosta a kétféle tanítást, a költőit és az iskolait (ezt a különbségtételt maga József Attila is megteszi 12 évvel később). Ezzel a vers interpretációjába idegen elemeket kevert.

A művészi és az objektív valóságos közötti határ, tegyük mindjárt hozzá, nagyon labilis és jobbra ízlés dolga. Vannak esetek, amikor alig vitathatóan átjárás van közöttük. Gondoljunk Lambergre és Latourra az *Akasszátok föl a királyokat!* –ban. A két politikus tevékenysége, Petőfi értelmezésében, a vers integráns része lett, nyilvánvalóan nem csak fonetikai vagy ritmikai okokból került oda a nevük (bár a két *la* alliterál és belső rím is van az első sorban: kés-kötél). A vers értelmezése szenvedne csorbát, ha nem vennénk tekintetbe, kik voltak az említett politikusok, illetve lemondanánk a szavak felszólító és buzdító szándékáról. A műértelmezés igen gyakran szinte szükségszerűen átmegy történelemértelmezésbe (pl. német megszállási emlékmű), társadalom- (marxizmus) vagy erkölcsfilozófiába. Horger a „betörök”, „embert is ölök” kifejezéseket az általánosan elfogadott módszer szerint a maguk közvetlen referencialitásában értelmezte túlzó, de nem abszurd módon.

Mások kevésbé egyoldalúan igyekeztek megítélni a professzor József Attilának mondott szavait, amelyek valójában nem jártak semmiféle következménnyel a későbbiek során. Hangsúlyozzák, nem lehet Horger Antalt hibáztatni azért, mert József Attila sem Szegeden, sem másutt nem szerzett diplomát. A *Születésnapomra* c. vers az egykori, de még élő tanárt súlyosan elítélő soraiban felidézett régi fenyegetés egyrésztől mint el nem ért céljait igazoló mentesség, másrésztől mint költői pályájával erre adott győztes válasz jelenik meg. Horger mellett szokták felhozni más esetekben is tapasztalt szangvinikus vérmérsékletét, amely után hamar és harag nélkül visszatért az őt általánosan jellemző nyugodt, szenvtelen karakteréhez, tu-

dóshoz illő távolságtartó viselkedéshez. Nem tudjuk, a professzor figyelte-e tanár szakos hallgatója korán jelentkező („több ízben öngyilkosságot kíséreltem meg”), majd súlyosbodó idegrendszeri problémáira, skizofrénias elmebajára, amely a költőt végül a tettlegességig vitte. Mert ezek alapján valóban megkérdőjelezhető egyik legnagyobb költőnk alkalmassága a középiskolai tanári pályára.

Horger németes precizitása, tudományos módszere leginkább a pozitivizmusával rokonítható. Talán ezért sem rajongott különösebben Szerb Antal szellemtörténeti hatást mutató tanulmányaiért és magyar irodalomtörténetéért (a világirodalom történetét Szerb később írta). Széles körben elterjedt tévhit ugyanakkor, hogy Horger akadályozta Szerb Antal szegedi egyetemen történő, hosszan elhúzódó habilitációs eljárását (1934–1937) a magántanári ki nevezésére. Az írónak és tudósnek zsidó származása miatt erre Budapesten már nem volt lehetőség. A „befogadó” professzor szakmai okokból nyilvánvalóan nem lehetett ő (hanem az irodalmárok, Sík Sándor és Zolnai Béla), a komparatistikai jellegű habilitációt viszont támogathatta, hiszen maga Szerb írta később: „professzorok nagyon kedvesek voltak hozzám, legkivált Horger Antal”.

Horger Antal felbecsülhetetlen értékű munkássága kiterjedt a dialektológiára, a szófejtés-tanra, magyar nyelvtörténetre, fonetikára, népmesegyűjtésre, általános nyelvészetre és sok más témakörre. Vitathatatlanul korszakalkotó felfedezéseket tett, pl. az ún. Horger-hang-törvény (a legalább három szótagú szavakban, ha az első kettő nyílt magánhangzóra végződik, a nem hangsúlyos második gyakran kiesik: uruszág – ország, palica – pálca, malina – málna), amelyek nélkül nyelvi önismeretünk lenne kevesebb. Időt álló eredményeit a nyelvész szakmának kellene pontosan feltárnia.

A *Magyar szavak története* (egyik első etimológiai szótárunk) bevezetőjében írta Horger 1923-ban: „... nem az volt velem a fő célom, hogy meglepő, érdekes, élvezetes olvasmányt nyújtsak benne, hanem az, hogy itt tárgyalt szavaink történetének megismerésével *magyarabbá, nemzetibbé, s így hazánkra nézve értékesebbé* (H.A. kiemelései) váljék az olvasó műveltsége.”

A József Attilával való találkozását az utókor emlékezetében súlyos bélyegként hordozza magán Horger Antal, amíg az emlékezetből ő maga is ki nem hal. Mert történetét ilyenek írták meg azok, akik „látták”, hogy mekkora csúfság esett meg, s tartósan eléggé nagy médiafelületet kaptak a negatívumok ismétlésére, a valóság elferdítésére. Más esetben az utókor hallgat vagy jóindulattal és elnéző mosollyal, a nagy ember majdhogynem érthető botlásaként tekint háborús bűnökre, gyilkosságokra. A Tower árulással vádolt foglya saját sorsából is tudhatta, nincs történelmi objektivitás. A szubjektív érzékelés határozza meg, mit láttak a szemtanúk, s érdekek, hogy ez mit jelent és miképpen értelmezhető.